

D
 Riikliku Ülikooli
 Raamatukogu

364831

18519

Kirikuloolise töö sihtjooned Tartu ülikooli usuteaduskonnas.

Kirikulugu on tihedalt seotud üldajalooga. Meie kodumaa katolikuaegne üldine ajalugu ja kirikulugu on seda ehk veel ligemaltki, kui harilikult seda näeme nende aegade suhtes: Maarjamaa kohta nõudis paavst otsest ülemvalitsust peaaegu samas mõttes, nagu tal see oli omas kirikuriigis. Selle maa tegelikeks maa-isandaiks tõusnud piiskopid ja varsti ka ordu, kes, vähemalt alguses, pidi õiguslikult piiskoppidele alluma, olid oma iseloomult resp. algupäralt igatahes ilmliku võimuga vaimulikud võimud, seda enam, et Saksa rahva Rooma riigi keiser siin tegelikult tuli vaid nime poolest või enam juhuslikult arvesse, nagu ajalugu näitab. Pärast katolikuaega asusid ilmlikud võimud maad valitsema. Kuid Rootsi valitsus juhatas ka kirikuasju ja andis kirikuseaduse. Ka Vene valitsus andis oma valitsemise teisel sajandil kirikule seaduse ja tegi oma korraldusi, jättes seejuures suure osa kiriku episkopaal-õigustest rüütelkonnale.

Eesti ajal pandi maksma kiriku lahusus riigist; kuid selle vahekorra lõpetuse üksikasjuga on olnud tegemist kuni viimase ajani ja ka tulevikuski ei lõpe täielikult vastastikune mõjustus: riigi poolt enam maksvate olukordade kaudu, kiriku poolt enam vaimlikõlblise meelsuse mõjustamise teel. Niisuguse vahekorra juures ja eriti veel arvestades meie endisi olusid on arusaadav, et ka kirikuloolisi küsimusi on käsitlenud mitmed üldajaloolased kodumaa üldajaloo raamistikus ja selle seisukohalt. Ajaloolaste kõrval on kirikulooliste küsimustega tegemist teinud peaaesjalikult mitmed kirikuõpetajad, käsitledes üksikasju enam kirikuloolisest seisukohast ilma kindla kirikuloolise kavata ja raamistikuta.

Tartu eesti ülikooli usuteaduskonna õppekavasse võeti algusest saadik ajaloolise usuteaduse õppetooli õppeainete hulka kodumaa kirikulugu 4 nädalatunniga, paleograafiline praktikum 1 nädalatunniga, peale selle soovitava aინena ristiusu arkeoloogia 2 nädalatunniga. Kirikulooliste praktikumide hulgas esinevad ka praktikumid kodumaa kirikuloo alalt referaatidega ja korreferaatidega; samuti

esineb ka kursusetöid ja auhinnatöid sellelt alalt¹⁾. Usuteaduskonna juures leidub sama õppepooli esindaja juhatusel Ristiuse Arkeoloogia Muuseum, mis hiljemini Ristiuse Arkeoloogia Kabinetiks ümber nimetati. Selle kabineti ülesandeks on ühelt poolt tutvustada kõige vanema ristiusu kunstiga vastavate raamatute, esemete, piltide ja diapositiivide kaudu, teiselt poolt aga ka koguda kodumaa ristiusu algaja mälestusmärke, kirju, koopiaid, pildistisi, käsikirju, et neid ühtlasi kasutada ka õppevahenditena tarviduse ja võimaluse järele.

Peale õppepooli ja Kabineti tegeleb veel Akadeemiline Usuteadlaste Selts kirikulooliste küsimustega teiste usuteaduslike ainetega kõrval. See selts koostub usuteaduse üliõpilasist ja õppejõududest. Seltsis peetud referaatide hulgas on mõni olnud kodumaa kirikuloo alalt; neist käsitles üks Tartu vanemate surnuaedade ajalugu ja mälestusmärke.

*

Kirikuloolise töö aluseks on sellekohased allikad, mida tuleb koguda ja teaduslikult läbi töötada, et nende alusel kirikulooline arenemiskäik ja selle üksikasjad kindlaks määrata, arvestades ka juba olemasolevat vastavat kirjandust.

Siin arvesse tulevad allikad peamiselt: 1) kiriklikud mälestusmärgid; 2) ürikud (*documenta*); 3) tuleb allikate hulka teatava aja kohta lugeda ka selle aja põhjanevad seadused, seadlused, korraldused, üldkirjad ja teosed, mis ka järgneva aja kohta võivad omada teatavat allikate tähendust, kui nad veel sel ajal on normatiivse maksvusega. Nende põhimõtete järgi on püütud tööd korraldada. Allikate kogumise suhtes oleks eriti järgmist mainida. Kiriklike mälestusmärkide inventariseerimiseks on meil olemas Kiriklike Mälestusmärkide Komisjon, mille asutamine algatati a. 1924 ajaloolise usuteaduse õppepooli poolt ja mis pidas oma esimese koosoleku Tallinnas 1926. a. piiskopi juhatusel. Sellesse komisjoni kuulusid tol ajal peale piiskopi 3 ülikooli professorit, 2 kirikuõpetajat, 1 advokaat ja peale selle otsustati kutsuda komisjoni veel üks kirikliku kunsti tundja arhitekt. Komisjon laskis trükkida ankeetlehe 29 peaküsimusega, mis käisid peamiselt kiriklike mälestusmärkide ja kirikuarhiivide kohta ja millele kirikuõpetajad konsistooriumi poolt kohustati vastused saatma (vt. ligemalt „Usuteadusline Ajakiri“, I, nr. 3 ja eraldi trükitud „Änkeedi leht“).

Põhjalike vastuste koostamine nõudis siiski enam aega, oskust ja huvi, kui seda käepärast oli ühel osal kirikuõpetajaist.

¹⁾ Neist käsitlevad mõned ka mõnda uut allikalist materjali, näit. „Narva kirikute ja koguduste käekäik ilmasõjast peale kuni käesoleva ajani 1914—1921“, (G. W. Steinfeldt-Kiviste), „Lühike Rannu kiriku ajalugu ja tähtsamad mälestusmärgid“ (E. Ernits), „Graffitid (s. o. kribitud kirjad) ja telliskivikirjad“ (Fr. Poolakes), „Põltsamaa kihelkonna kirikulaulu-, laulu- ja muusikakooride arenemislugu aastast 1840 kuni meie päevini“ (A. Watter), „Avinurme kiriku ja kihelkonna tekkimine ning Avinurme-Lohusuu vahekord enne ja nüüd“ (J. Hiimets), „Anseküla kiriku ajaloo lühike ülevaade“ (A. Greinert).

Seepärast tuli sellele tööle appi Akadeemiline Usuteadlaste Selts, välja saates neile tööle suvete stipendiaate. Kabinett annab stipendiaatidele võimaluse järele tarvilikku õpetust ja instruksioone, vaatab läbi esitatud tööd ja samuti nõutud parandused ja täiendused. Need tööd on korraldatud Kiriklikkude Mälestusmärkide Komisjoni ankeetlehe küsimuste järele. Seni on stipendiaatide poolt registreeritud 29 kihelkonda²⁾.

Kabinett paneb omas töös erilist rõhku mälestusmärkide epigraafilisele küljele, tarvitades sääraseid mälestusmärke ühtlasi võimaluse järele õppevahendeiks. Sellega ühenduses seisab kabineti vanemate hauakivide kollektsioon (ja mõned teised kirjadega esemed), mitmesugused kirjade koopiad, kirjade ja muude esemete pildistised jne.³⁾ Ka paar väikest kaevamist, mis kabineti poolt (juhataja isiklikul kulul) ette võeti, seisid ühenduses hauakividega. Kaevamine Karuse kiriku juures ja kirikus pidi selgust muretsema selle kohta, mis ajaloolaste ja kirikuõpetajate arvamistest ja kohaliku kirikurahva traditsioonest ordumeister Otto haua ja sellega ühenduses olevate küsimuste suhtes vastab ajaloolisele tööle (tulemused on veel avaldamata). Erilised puhtkunstiajaloolised kaevamised ei kuulu kabineti ülesannete hulka.

Allikalise materjali hulka tulevad arvata ka vastava mõõtmise alusel saadud andmed meie kirikute ja kabelite (resp. nende säilinud varemete või vundamendi) orientatsiooni kohta ilmakaarte suhtes. Küsimus seisab selles, kuidas on keskajal (ja ka veel hiljemini) arvatud ja kindlaks määratud meie maal kirikute ja kabelite teatavate kõrvalekallete juures üldiselt esinevat ida-lääne teljejoont. Ida-lääne suuna määramisel on võidud mitmet moodi toimida. Igatahes on meie maa vanemate kirikute juures vaevalt kompassi tarvitatud. Arvesse tuleks sellise suuna umbkaudne määramine, edasi astronoomilise ida-lääne suuna võtmine tõusva või loojeneva päikese järgi kevadisel või sügisel pööripäeval, ida-lääne suuna määramine tõusva või loojeneva päikese järgi juhtuval või teataval päeval, olgu see erilisel suunaandmise või nurgakivi panemise päeval või aga selle pühaku päeval, kes arvesse tuli kiriku ehitamisel või

---

²⁾ Nimelt Rõngu, Karula, Nõo, Puhja, Otepää, Sangaste-Laatre, Põlva, Röpina, Viljandi linn ja maa, Pilistvere, Põltsamaa, Tarvastu, Paistu, Maarja-Magdaleena ja Vara, Kursi, Tartu Jaani, Kodavere, Torma-Lohusuu, Kadrina, Pärnu-Eliisabeti, Pärnu-Nikolai, Türi, Koeru, Ridala, Kullamaa, Haapsalu, Lääne-Nigula, Kärla. Kirikuõpetajate resp. mõne abikiriku köstri poolt oli kuni 1928. a. sisse antud enam-vähem rahuldavaid vastusi 18 kihelkonna kohta. Vastavad tööd hoitakse alles kabineti käsikirjade-kogus. Seal on neid juba mõni ajaloolane kasutamas käinud. Mõned registreerijad on eraviisil oma tööst mõned osad ajalehtedes avaldanud. Andmete läbitöötamise, kasutamise ja väljaandmise küsimuse kohta tuleb omal ajal otsus teha ühenduses nimetatud komisjoniga.

³⁾ Vt. Mõningaid vanu hauakive meie maalt, Usuteadusline Ajakiri, III, nr. 1 (ka eribrošüürina) ja Tallinna linna ja ta ligema ümbruskonna vanust hauakivest, *ibid.*, IV, nr. 1. (Autori nime tähendamata mainitud artiklid kuuluvad käesoleva artikli autorile. „Ajakirja“ toimetus).

pühitsemisel. Mõnelt poolt (näit. prof. H. Nissen j. t.) seletatakse, et kuna juba ammu enne ristiusku mitmel pool teatavaid ehitisi, eriti sakraalehitisi, on orienteeritud teatavate tähekujude või päikese järgi teatavatel pühadel päevadel, on ristikirik oma sakraalehitised orienteerinud päikese järgi samuti teatavatel pühadel päevadel. Selle väite võttis katsete alusel omaks ka astronoom Charlier ja esitas arvutusviisi, mille abil saab kiriku ida-lääne telje kõrvalekalde alusel astronoomilisest ida-lääne joonest kindlaks määrata selle kiriku vanaduse, kui on teada siin arvesse tulev pühakupäev, või jälle kindlaks määrata siin arvesse tulev pühak, kui on teada kiriku vanadus. Teiselt poolt leidub hulk õpetlasi, kes Nissen'i teooriat ei tunnusta, vähemalt ristikiriku suhtes mitte.

Üheks otsustandvamaks teguriks selle keerulise küsimuse lahendamisel on võimalikult täpsad mõõtmised. Niisugusi mõõtmisi on püüdnud Nissen, Charlier j. t. toime panna, kuid paistab, et mõõdetud kirikud on enam siit ja sealt välja nopitud, mitte aga teatava maa kõik arvesse tulevad kirikud ja kabelid järjekindlalt läbi mõõdetud, mis asjaolu aga näib olevat küsimuse otsustamise võimaluse eeltingimuseks. Meie maal on selle küsimusega a. 1911 tegemist tehtud Tartu vanemate kirikute, peasjalikult Jaani kiriku, suhtes. Kuid ainult sellega ei saa loomulikult küsimust kaugeltki otsustada. Ristiusu Arkeoloogia Kabinet on omale ülesandeks seadnud kõik meie kodumaa vanemad kirikud ja kabelid orientatsiooni suhtes läbi mõõta, et kindlaks teha nende tõelise orientatsiooni ja selle alusel siis ka selle orienteerimisviisi, millist on siin tegelikult tarvitatud. Kui tarvitusel olnud viiside hulgas esineb ka orienteerimine pühakupäeva järgi (ainukene meetod ei ole see siin seniste mõõtmiste alusel igatahes mitte olnud), siis saab muidugi teataval määral järeldusi teha kiriku vanaduse resp. pühaku kohta. Meie ülikooli astronoomia professor D. Rootsman on ka asjast huvitatuna lubanud kaasa töötada.

Kabineti poolt või tema korraldusel on seni mõnikümmend kirikut ja kabelit (resp. varemeid) mõõdetud. Täpsamate andmete saamiseks tuleb arvestada magneetnõela kohalikku deklinatsiooni. Seda ei ole Eesti kohta praegu veel välja arvatud. Astusime ühendusse Kindralstaabi topograafia osakonnaga, kes neid fõid õiendab, palvega meile need andmed muretseda. Topograafia osakonna juhataja lubas vastu tulla, kuid selgus, et see töö terve Eesti kohta nõuab umbes 10 aastat aega. Lubati meile järkjärgult andmeid saata seda mööda, kuidas töö edeneb. Üldiselt olevat deklinatsiooni andmed meil maa väiksusest hoolimata nähtavasti kaunis muutlikud.

Kirikute mõõtmised on keerulisemad seal, kus kirikutes esinevad keskkütte torud ja muud magneeti segavad mõjud. Eriti palju on segavaid kõrvalmõjusid Tallinnas, üldse ja eriti ka magneetnõela kohaliku deklinatsiooni kindlaksmääramise suhtes.

Käsi kirjalise materjali kohta olgu tähendatud, et kabineti käsi kirjadekogu asutati alles viimaseil aastail. Peale mainitud kiriklike mälestusmärkide registreerimistööde, pildististe ja kirja-

koopiate leidub siin veel üksikuid algkäsikirju⁴), mõni avaldamata algkäsikirja ärakiri ja käsikirjade fotoproove (paleograafilisteks harjutusteks).

Mis puutub kirikuloolise arenemiskäigu ja selle üksikasjade kindlaksmääramisse allikalise materjali alusel, siis on asjaomase õppetooli loenguil esitatud kodumaa kirikuloo arenemise üldine raamistik ja selles raamistikus käsitletud arenemise üldist sisustikku. Seejuures selgus, et olemasolevas materjalis ja kirjanduses mõningad küsimused on tumedad ja nõuavad selgitamist ning otsustamist erilistes uurimustes, et siis juba võimalik oleks seisukorda õieti valgustada kodumaa kirikuloo raamistikus.

Sellekohaste üksikküsimuste kohta on erilised uurimused suuremal arvul ilmunud usuteaduskonna poolt väljaantavas „Usuteaduslises Ajakirjas“, peale selle aga ka usupuhanstuse 400-aastase juubeli puhul ilmunud albumis, „Eesti Kirjanduses“ j. m.⁵)

Erilist selgitamist vajavaist küsimusist, mida seni on juba jõutud lähemalt uurida, mainiksin järgmisi. On valgustatud varemaid läänepoolseid ristiusu mõjusid Baltimail, eriti küsimust kiriku suhtes XI sajandi keskpaiku Tumisnisi⁶). On jälgitud küsimust, kas leidis vanemal ajal tõeliselt risiusule kalduvaid eestlasi, milline oli nende vahetkord muu sugurahvaga, millised olid selle nähtuse tagajärjed ja missugune oli paavsti tõeline seisukoht meie maa ristiusustamisel⁷). Samuti on leidnud käsitlemist frantsisklaste tegevus meie maal ja üldse kerjasmunkade vahetkord eestlastega⁸). On valgustatud eestlaste osa usupuhanstuse liikumises ja usupuhanstuse

⁴) Neist on avaldatud (T. Laur'i poolt) „Keiserinna Katariina II aegne eesti- ja venekeelne pihtimiskorra kava käsikirjas greeka-õigeusulise rahva jaoks Eestis“, Usuteadusline Ajakiri, II, nr. 3, 4, ja (O. Silla poolt) „Halliko Valla Kohto ja Seädusse Ramat“, *ibid.*, I, nr. 3.

⁵) Peale asjaomase õppetooli esindaja on ka mõned teised õppejõud ja samuti isikud väljastpoolt usuteaduskonda käsitletud kirikuloolisi küsimusi, nii näiteks mitmed autorid koguteoses „Usupuhanstus eestlaste maal“, Tartu 1924, samuti „Usuteaduslises Ajakirjas“ j. m., näit. J. Kõpp, „Usulisi liikumisi Eestis“ (Usuteadusline Ajakiri, I, nr. 1 ja 2), F. Jürgenson, „Usuõpetuse seisukorrast ja korralduskäigust alg- ja keskkoolides Eesti aja algusest käesoleva ajani“ (*ibid.*, I, nr. 1 ja 2), A. Westrén-Doll, „Abgöttereil zu Ausgang der schwedischen und Beginn der russischen Zeit“ (Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1925), A. Westrén-Doll, „Das Kirchenwesen in den Landgemeinden Livlands zu Ausgang der schwedischen Zeit“ (*ibid.*, 1927). Nimetame siin kohal ka veel üht kirjatööd, mis küll ei esita täpsaid allikaid ega tööta neid kirikulooliselt läbi, vaid taotleb enam populaarse informatsiooni ülesannet, kuigi kohati m. a. ühekülgselt, nimelt: H. B. Rahamägi, „Eesti Evangeeliumi Luteri usu vaba rahvakirik vabas Eestis“ (Tartu Ülikooli Toimetused, B X).

⁶) Breemeni Adam ja tema teated Aestland'ist ja Churland'ist, Usuteadusline Ajakiri, IV, nr. 2.

⁷) Eestlaste vabaduste järkjärguline kokkuvarisemine keskajal, Eesti Kirjandus, 1926, nr. 1—3.

⁸) Assiisi Frantsiskuse põhivaateid ja püüdeid, II, Usuteadusline Ajakiri, I, nr. 4.

tähendust nende suhtes⁹⁾. On püütud selgitada ja hinnata kiriku seisundit Rootsi ajal¹⁰⁾. Edasi on käsitletud muutusi kiriku valitsemiskorras Vene aja alul¹¹⁾, Halle pietismi mõju meie maal, herrnhutlaste liikumise algust meil ja selle keeldu 1743. a.¹²⁾, veneõigeusu kogudusi Eesti piirimail XVIII sajandi keskpaiku, erilisi usukujusid herrnhutlaste liikumise algupäevilt ja selle pärastisi analoogiaid¹³⁾ ja Inglise-Ameerika ususeltside levimist Eestis uuemal ajal¹⁴⁾. Ei ole kahtlust, et selgitust vajavad veel mõnedki teised küsimused kodumaa kirikuloo alalt.

Üldise kirikuloo, dogmadeloo, sümboolika ja vanema ristiusu üldarkeoloogia alalt on juba vähem küsimusi saanud meie juures erilise teadusliku käsitluse osaliseks¹⁵⁾. Nii ei saa salata, et kirikulooline töö väljaspool otsest õppetegevust on suuremalt jaolt koondu nud kodumaa kirikuloo uurimise alale.

Tuleviku kavatsuste kohta kirikuloolise töö suhtes arvan, et alustatud tööd tuleb igas suhtes jätkata ja täiendada. Pooleli olevad tööd kiriklike mälestusmärkide inventariseerimise, registreerimise ja kopeerimise ning kõigile kirikuarhiividele täpsate nimestik kude valmistamise alal tulevad lõpule viia kõigi kodumaa kihelkondade suhtes. See materjal tuleks siis teaduslikult läbi töötada ja kirikuloolises ning kirikuarkeoloogilises suhtes kasutada. Samuti tulevad kirikute ja kabelite orientatsiooni mõõtmised lõpule viia ja selgus saada selle kohta, mil moel on meie kirikute ja kabelite ida-lääne suuna tegelikult üksikasjaliselt määratud. Kui selgub, et kirikute ja kabelite ida-lääne telje suunda on orienteeritud ka pühakute päevade päikese järgi, siis võib sellest muidugi järeldusi teha kiriku ja kabeli vanaduse või aga pühaku kohta Charlier' meetodi järgi. Kuid selgi juhul tuleks ikkagi veel püüda Charlier' meetodit täiendada, kuna ta sel kujul avaldab sageli vaid väga umbkaudselt (kõigist täpsatest arvutustest hoolimata) möödunud aastaid vana ja uue kalendri vahepäevade alusel. Täiendust tuleks meie arvates

⁹⁾ Usupuhastuse tulek Liivi- ja Eestimaale, Usupuhastus eestlaste maal, lk. 20—83.

¹⁰⁾ Liivimaa kiriku sinod Tartus a. 1693, Usuteadusline Ajakiri, IV, nr. 1, ja praost A. Westrén-Doll'i mainitud kirjutised.

¹¹⁾ Kas Tallinna doomkirik on kirikuloolises arenemiskäigus olnud piiskopikirikuks, Usuteadusline Ajakiri, lisavihk 1.

¹²⁾ August Hermann Franke' mõjud meie maal, *ibid.*, II, nr. 1—4, täiendusi sellele kirjutisele: *ibid.*, III, nr. 3, 4.

¹³⁾ Tallima Paap, *ibid.*, III, nr. 3, 4 (vt. ka prof. J. Kõpu mainitud artikkel), Värska preestrid Anikita Jakovlev ja Jakob Andrejev ja Verhousinski sugukonna algus, *ibid.*, III, nr. 2.

¹⁴⁾ Vt. S. Klaos'e auhinnatöö a. 1924 „Metodisti kogudused Eestis, nende tekkimine ja arenemine“.

¹⁵⁾ Neilt aladelt mainigem: Assiisi Frantsiskus teaduse uuringus, Usuteadusline Ajakiri, I, nr. 2, Assiisi Frantsiskuse põhivaateid ja püüdeid, *ibid.*, I, nr. 3 ja 4, Ristiusu arheoloogia uurimise ülevaade, Ajalooline Ajakiri, 1923, nr. 3, E. Tennmann, Rahvusvahelised kirikute koonduspüüded, Usuteadusline Ajakiri, I, nr. 1, 3, 4, II, nr. 3.

selles suunas otsida, et püütaks päikese deklinatsioonide korduvat tsükli kindlaks määrata ja see kindlasse vahekorda seada kronoloogilise päikesetsükliga (*cyclus solaris*). Sel teel peaks vastav nädalapäev teatavaks saama ja see vähendaks eksitust aastate arvutusel märksa.

Edasi tuleks järjekindlalt läbi töötada arhiivides leiduv kirikulooline materjal, esijoones kõik visitatsiooniprotokollid, milliseid veel rohkesti leidub Tallinna Konsistooriumi arhiivis, Riigi Keskarhiivis, Läti riigiarhiivis ja osaliselt kohalikes kirikuarhiives. Vanemais välismaade arhiives leiduvate meie maa visitatsiooniprotokollide ärakirju tuleb muretseda, jätkates seda tööd, millega Kabinett on juba algust teinud. Tallinna Konsistooriumi arhiiv tuleks kokkuleppel deponeerida Tartu Keskarhiivi tingimusel, et selle arhiiviga ühendataks kõik Keskarhiivi kirikuloolised osad. Sellekohase kirja ja keele oskajaid üliõpilasi tuleks Keskarhiivi tööle rakendada, kas või eriliste stipendiaatide näol. Rõõmustav oleks, kui Keskarhiiv võimaliku leiaks olevat muu materjali hulgas avaldada tähtsamadki kirikuloolised materjalid.

Kõige selle juures ei tohiks aga ka üldise kirikuloo arendamist kahe silma vahele jätta.

Lõpuks tähendan veel, et oleks tarvis tõsiselt mõelda eestikeelsete õpperaamatute soetamisele. Igatahes oleks see teatav vastuoksus, kui me hoolitseksime ainult eestikeelsete loengute pidamise eest meie ülikoolis, kuid seejuures jätaksime kahe silma vahele eestikeelse teadusliku kirjanduse ega kannaks hoolt teaduslike õpperaamatute, ajakirjade ja eriuurimuste võimaldamise ning soodustamise eest.

Arvan, et kirikuloo alal tuleks eeskätt soetada vanaaja kirikuloo ja kodumaa kirikuloo¹⁶⁾ akadeemilised õpperaamatud.

O. Sild.

TRU Raamatukogu

Ex Lib. univ. Tart.

¹⁶⁾ Sel alusel võiks siis ka keskkooli jaoks sellekohane õpperaamat ja vastavad kirikuloolised lugemikud välja anda.

A-7905

36 4831